

AMIR TEMUR DAVRIDA XAVFSIZLIK MASALALARI

DXX ChQ “Yosh chegarachilar” HAL
Kasbiy va amaliy fanlar kafedrasida bosh o`qituvchisi
Iminov Fazliddin Isaqjonovich

Annotatsiya: *Ushbu maqolada Amir Temur davrida xavfsizlik masalalari davlat boshqaruvi, ichki va tashqi siyosat, harbiy tizim, iqtisodiy barqarorlik hamda ijtimoiy-ma'naviy tartib nuqtai nazaridan keng yoritilgan. Temur saltanatida xavfsizlikni ta'minlashning asosiy tamoyillari — adolat, intizom, kuchli markazlashgan boshqaruv, qo'shinlarning jangovar tayyorligi, razvedka tizimi, karvon savdosining qo'riqlanishi va korrupsiyaga qarshi qat'iy kurash kabi omillar tahlil qilinadi. “Tuzuklar” asaridagi tartib-qoidalar asosida davlatning xavfsizlik siyosati va nazorat mexanizmlari o'rganilib, Temur tuzumining tarixiy ahamiyati yoritiladi. Maqola o'sha davrdagi xavfsizlik tizimining mukammalligi va bugungi davlat boshqaruvi uchun ahamiyatini ilmiy asosda ko'rsatadi.*

Kalit so'zlar: *Amir Temur, xavfsizlik, ichki xavfsizlik, tashqi xavfsizlik, harbiy tizim, “Tuzuklar”, davlat boshqaruvi, adolat, razvedka, karvon yo'llari, iqtisodiy barqarorlik, markazlashgan hokimiyat, intizom, tarix.*

KIRISH

XIV asrning ikkinchi yarmi va XV asr boshlarida Movarounnahrda Amir Temur tomonidan barpo etilgan saltanat nafaqat siyosiy kuchi va hududiy kengligi bilan, balki davlat boshqaruvi, ichki va tashqi xavfsizlikni ta'minlash borasidagi mukammal tizimi bilan ham ajralib turadi. Temur davlati o'z davri uchun yuksak markazlashgan boshqaruv, tartib-intizomga asoslangan harbiy tuzum, davlat manfaatlarini himoya qiluvchi qat'iy qonun qoidalar bilan mashhur bo'lgan. Buyuk sarkarda o'zining “Tuzuklar”ida aynan xavfsizlik masalalariga alohida urg'u beradi, davlatning barqarorligi faqat kuchli qo'shin bilan emas, balki adolat, tartib va ijtimoiy birdamlik orqali ham ta'minlanishini ta'kidlaydi.

Mazkur maqolada Amir Temur davridagi xavfsizlik tizimi, uning asosiy tamoyillari, ichki va tashqi xavfsizlikni saqlash choralari, davlat boshqaruvidagi nazorat mexanizmlari hamda davr ahamiyati tahlil qilinadi.

1. Amir Temur davlatida xavfsizlik tizimining shakllanishi

Amir Temur davlatni qurishda eng avvalo uning mustahkamligi va xavfsizligini ta'minlashni bosh maqsad sifatida belgilagan. U “saltanat binosi to'rt ustunga tayanadi: adolat, tartib, harbiy qudrat va farovonlik” degan tamoyilni ilgari suradi. Xavfsizlik masalalari aynan shu to'rtlikka asoslanib shakllangan.

1.1. Xavfsizlik tushunchasining Temur davridagi mazmuni

Temur davrida “xavfsizlik” nafaqat harbiy agressiya oldini olish, balki:

- davlatlarning chegara daxlsizligini ta'minlash,
- ichki tartibni saqlash,

- davlatga qarshi qo'zg'olon va fitnalarning oldini olish,
- iqtisodiy barqarorlikni nazorat qilish,
- karvon savdosini himoya qilish,
- diniy va ma'naviy barqarorlikni saqlash
- kabi ko'p qirrali tushunchalarni anglatgan.

1.2. Xavfsizlik tizimining asosiy ustunlari

Temur davlati xavfsizligi quyidagi asosiy ustunlarga tayangan:

1. Kuchli markazlashgan boshqaruv – barcha hokimlar markazga bo'ysungan.
2. Dengiz va cho'l karvon yo'llarining qo'riqlanishi – iqtisodiy xavfsizlik uchun muhim.
3. Harbiy-intizomiy boshqaruv – qo'shin doim jangovar tayyorlikda bo'lgan.
4. Razvedka va kuzatuv tizimi – ichki va tashqi josuslik keng qo'llangan.
5. Qat'iy qonun – “Tuzuklar” – davlat tartibi va xavfsizlik qoidalari qonunlashtirilgan.

2. Ichki xavfsizlik tizimi

Amir Temur davrida ichki xavfsizlik davlat boshqaruvida ustuvor yo'nalishlardan biri bo'lgan. U tartib-intizomning buzilmasligini, aholining tinch yashashini, ichki dushmanlarning faoliyatini bartaraf etishni doimiy nazorat ostida ushlab turgan.

2.1. Ichki tartib va adolat siyosati

Temur ichki xavfsizlikning asosiy kafolati — adolat deb hisoblagan. “Tuzuklar”da u har bir hokim va noib manfaatparastlik, korrupsiya yoki xiyonat bilan shug'ullansa, darhol jazolanishi kerakligini ta'kidlaydi. Bu hokimiyatning barqarorligini mustahkamlagan.

Hokimlarning faoliyati muntazam ravishda tekshirilib turgan. Har yili Temur shaxsan yoki o'z vakillari orqali viloyatlar ahvoli haqida batafsil hisobot olgan.

2.2. Mahalliy hokimlar ustidan nazorat

Viloyat, tuman, shahar va qishloq boshqaruvchilari o'z hududidagi xavfsizlikdan to'liq mas'ul bo'lgan. Ular:

- jinoyatchilikning oldini olish,
- soliq tushumlarini ta'minlash,
- qo'zg'olonlarga yo'l qo'ymaslik,
- yo'llar xavfsizligini saqlash
- kabi vazifalarni bajargan.

Ularning ustidan maxsus nazoratchilar – “ko'zguvchilar” tayinlangan bo'lib, ular yashirin tarzda hokimlarning faoliyatini kuzatgan.

2.3. Jazo va mukofot siyosati

Xavfsizlikni saqlash jarayonida adolatli jazo tizimi muhim rol o'ynagan. Tinchlikni buzgan, talonchilik qilgan, davlatga qarshi fitna uyushtirgan shaxsga nisbatan shafqatsiz jazo qo'llangan.

Shu bilan birga, tartibni saqlagan, dushmanlarga qarshi jasorat ko'rsatgan, davlat manfaatini himoya qilganlarga katta mukofot, yer-mulk va unvonlar berilgan.

2.4. Shahar va savdo yo'llari xavfsizligi

Temur davrida karvonlar va savdo yo'llari xavfsizligi davlatning boyligi va barqarorligining asosiy omillaridan biri sifatida qaralgan.

Har bir yo'l bo'yida maxsus qo'riqchilar – "yollar amirlari" tayinlangan bo'lib, ular savdo karvonlarini himoya qilgan. Karvonsaroylar qurilib, tunu-kun qo'riqlanib turgan.

3. Tashqi xavfsizlik va harbiy tizim

Amir Temur davrida tashqi xavfsizlik davlat mustaqilligi va qudratini ta'minlashning asosiy omili bo'lgan. Temur qo'shinining kuchi, intizomi va strategiyasi o'sha davrning eng mukammal harbiy tizimlaridan biri bo'lgan.

3.1. Temur qo'shini tuzilmasi

Temur qo'shini qat'iy tartibga solingan, aniq vazifalarga ega bo'lgan bo'linmalardan iborat edi:

- O'nlik, yuzlik, minglik va tumanlik tizimlari
- Gvardiya – "Qora kuch"
- Atliq qo'shin (otliq askarlar)
- Piyoda qo'shin
- Muhandislik va uskunachilar guruhi
- Zaxira qo'shinlari

Uning mashhur "Chig'atoy qo'shini" o'zining intizomi bilan ajralib turgan.

3.2. Harbiy intizom va nazorat

Har bir askar qurol-aslahasini, kiyimini, otini doimo tayyor holatda saqlashi shart edi. Temur muntazam ravishda qo'shinlarni tekshirgan. "Har bir askar jangga tayyor bo'lmasa, lashkar halokatga yuz tutadi", deb yozadi u.

3.3. Tashqi razvedka tizimi

Temur davrida razvedka, josuslik va diplomatik kuzatuv tizimi juda rivojlangan edi.

Josuslar:

- qo'shni davlatlar qo'shinlari soni,
- siyosiy munosabatlar,
- saroydagi intriga,
- xalq noroziligi
- haqida ma'lumot to'plagan.

Temur qaror qabul qilishdan oldin har bir ma'lumotni bir necha manbadan tekshirtirgan.

3.4. Chegaralarning qo'riqlanishi

Davlat chegaralarida doimiy harbiy postlar bo'lgan. Har bir chegara atrofida maxsus qo'shin saqlangan, ular dushman harakatini oldindan sezish uchun tog' dovonlari, dasht yo'llari, vodiylar bo'ylab yashirin kuzatuv punktlarini joylashtirgan.

4. Davlat boshqaruvida xavfsizlikning huquqiy asoslari

Amir Temur davlatida xavfsizlik masalalari qonunlar asosida tartibga solingan. Bu qonunlar "Tuzuklar" da aniq ko'rsatib berilgan.

4.1. "Tuzuklar" da xavfsizlikning o'rni

“Tuzuklar”da davlatni boshqarish qoidalari, harbiy intizom, hokimlar majburiyatlari, qo’shin tartibi va dushmanga nisbatan siyosat so’zsiz bajariladigan qonun sifatida e’tirof etilgan.

Unda:

- jinoyat va xiyonatga qarshi qat’iy jazo,
- poraxo’rlikni yo’qotish,
- yo’lto’sarlarga nisbatan o’lim jazosi,
- qo’shin intizomi,
- aholi xavfsizligini ta’minlash
- kabi masalalar alohida ko’rsatilgan.

4.2. Hisobot va nazorat tizimi

Har bir viloyat hokimi yiliga bir marta Temur saroyiga hisobot topshirgan. Nazorat tizimi ikki bosqichdan iborat bo’lgan:

1. Ochiq nazorat – hokimlarning rasmiy hisobotlari.
2. Yashirin nazorat – maxfiy kuzatuvchilar tomonidan to’plangan ma’lumotlar.

Bu tizim hokimlarning suiiste’moliga yo’l qo’ymagan.

5. Iqtisodiy xavfsizlik

Davlatning mustahkamligi iqtisodiy barqarorlikka bog’liq ekanini Temur yaxshi tushungan. Shu sababli, iqtisodiy xavfsizlikni ta’minlash uchun maxsus choralar ko’rilgan.

5.1. Soliq tizimining tartibga solinishi

Soliqlar adolat asosida belgilangan. Ortib ketgan soliqlar bekor qilingan. Har bir viloyatning daromadi va xarajati qayd etib borilgan.

5.2. Savdo va karvon yo’llarining himoyasi

Temur savdo yo’llariga alohida e’tibor qaratgan. Uning davrida:

- Samarqand — Kesh — Balx yo’li
- Buxoro — Xorazm — Dashti Qipchoq yo’li
- Movarounnahr — Xitoy yo’li
- Hindiston yo’llari
- maxsus qo’riqchilar tomonidan qo’riqlangan.

Natijada davlatning iqtisodiy qudrati ortgan, shaharlar ravnaq topgan.

6. Ma’naviy va ijtimoiy xavfsizlik

Temur faqat qurol bilan emas, ma’naviy barqarorlik orqali ham davlatni mustahkamlashga intilgan.

6.1. Diniy barqarorlik

Ulamo, qozilar, ruhoniylar davlat tomonidan qo’llab-quvvatlangan. Diniy nizolar oldi olingan. Har bir shaharda masjid va madrasalar faoliyat yuritgan.

6.2. Jamiyatda intizom va axloqiy tartib

Temur jamiyatning axloqiy holatiga katta e'tibor bergan. U "xalq orasida tartib bo'lmasa, davlatning asoslari qulaydi" degan.

Korrupsiya, o'g'irlik, zo'ravonlik kabi illatlar qat'iy jazolangan.

7. Amir Temur xavfsizlik siyosatining tarixiy ahamiyati

Amir Temurning xavfsizlik siyosati nafaqat o'z davrida, balki keyingi asrlarda ham davlat boshqaruvi tajribasiga katta ta'sir qilgan. Uning:

- kuchli markazlashgan boshqaruv,
- harbiy-intizomiy tuzum,
- razvedka tizimi,
- iqtisodiy xavfsizlik,
- qonun ustuvorligi
- prinsiplari ko'plab davlatlar tomonidan o'rganilgan.

Bugungi kunda ham Temur tuzuklari xavfsizlik, davlat barqarorligi va boshqaruv nazariyasi bo'yicha qimmatli manba hisoblanadi.

XULOSA

Amir Temur davridagi xavfsizlik masalalari keng qamrovli, mukammal va o'z davriga nisbatan juda ilg'or bo'lgan. Davlatning ichki barqarorligi adolat, boshqaruvdagi intizom va mahalliy hokimlar ustidan qat'iy nazorat orqali ta'minlangan. Tashqi xavfsizlik esa kuchli qo'shin, razvedka va diplomatik tashabbuslar bilan mustahkamlangan. Savdo yo'llari, karvonlar, shaharlar xavfsizligi alohida e'tibor bilan qo'riqlangan.

Temur davlatining buyuk qudrati va muvaffaqiyati aynan shu puxta xavfsizlik tizimi tufayli yuzga chiqqan. Uning xavfsizlik siyosati bugungi kunda ham davlat boshqaruvi va strategik fikrlash uchun qimmatli tarixiy tajriba bo'lib xizmat qiladi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Amir Temur. *Tuzuklar*. — Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi adabiyot va san'at nashriyoti, 1991.

2. Sharafiddin Ali Yazdiy. *Zafarnoma*. — Toshkent: Fan, 1997.

3. Nizomiddin Shomi. *Zafarnoma*. — Tehron nashrlari asosida qayta ishlangan tarjima, Toshkent, 2010.

Qo'shimcha ilmiy adabiyotlar:

4. Vohidov R. *Amir Temur va temuriylar davlati tarixi*. — Toshkent: Universitet, 2008.

5. Jo'rayev N. *Temur tuzuklarining siyosiy-huquqiy ahamiyati*. — Toshkent: Adolat, 2014.

6. Sodiqov A. *O'zbekiston davlat boshqaruvi tarixida Amir Temur merosi*. — Samarqand: SamDU nashriyoti, 2017.

7. Bartold V.V. *Turkiston tarixi*. — Toshkent: Fan, 1992.

8. Beatrice Forbes Manz. *The Rise and Rule of Tamerlane*. — Cambridge University Press, 1999.

9. David Morgan. *The Mongols and Timurids*. — London: Routledge, 2007.
10. Bo'riboev H. *Markaziy Osiyo o'rta asrlar tarixi*. — Toshkent: O'zbekiston Milliy Universiteti nashriyoti, 2012.